

3. Ільницький М. М. Все, що мав у житті... Повість Івана Франка “Перехресні стежки” в світлі авторської особистості / Микола Миколайович Ільницький // У вимірах часу: Літературно-критичні статті. – К. : Рад. письменник, 1988. – 275 с.
4. Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки) : у 2 кн. / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем’янівська, С. С. Кіраль та ін.; [за ред. О. Д. Гнідан]. – К. : Вища школа, 2003. – Кн. 2. – 439 с.
5. Кеттл А. Томас Харди. “Тэсс из рода д’Эрбервиллей” (1891) / Арнольд Кеттл // Введение в историю английского романа. – М. : Прогресс, 1966. – С. 266-280.
6. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / Віталій Іванович Кононенко. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
7. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
8. Нерознак В. П. Теория словесности: старая и новая парадигмы // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [под общ. ред. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 5-8.
9. Смикалова Л. О. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Лідія Олександрівна Смикалова. – Л. : Вид-во Львівського університету, 1959. – 36 с.
10. Франко І. Перехресні стежки: повість / Іван Якович Франко. – Кіровоград : Степова Еллада, 2000. – 256 с.
11. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності / Наталя Микитівна Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
12. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London : Constable, 1943. – 157 p.
13. Hardy F. E. The life of Thomas Hardy. 1840 – 1928 / Florence Emily Hardy. – London : Cambridge University Press, 1962. – 346 p.
14. Hardy T. Far from the Madding Crowd / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 380 p.

Summary. This article envisages the typological parallels in the content of such works as “Far from the Madding Crowd” by T. Hardy and “Crossing paths” by I. Franko, investigates the tropics, symbolism, plot conflicts that provide means of expressing authorial intentions in the interpretation of fate’s concept.

Keywords: concept of destiny, fate, tragedy, conflict, idyllic pictures, realism, ideological content.

УДК 811.161.2’38’37

О.В. Кульбабська

АСОЦІАТИВНИЙ ПРОСТІР ПОРІВНЯННЯ

У статті з’ясовано функції порівняльних конструкцій у художньому тексті. Спостережено, що в основі порівнянь лежать логічні операції виокремлення найсуттєвішої ознаки предмета через зіставлення з іншим, для якого ця ознака є виразнішою.

Ключові слова: художній текст, порівняльна конструкція, образність, авторські інтенції.

Висловлення з порівняльною конструкцією – основний репрезентант асоціативних відношень, що відображає специфічну модель думки. Проте в сучасній українській мові немає комплексного аналізу функціонально-семантичної категорії порівняння, залишається неопрацьованим питання парадигматики компаративного змісту.

Багатоплановість феномену поняття “порівняння” зумовила його розгляд у філософському (гносеологічному), логічному та лінгвістичному аспектах. Незважаючи на значну кількість мовознавчих досліджень специфіки порівняння (починаючи від античних часів), відсутні чіткі критерії аналізу цих художніх засобів. Зокрема, порівняння вивчають: 1) у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Телія та ін.); 2) зважаючи на специфіку засобів вираження (Ю. Апресян, В. Кононенко, А. Прияткіна та ін.); 3) як маркер ідіостилу письменника (Я. Голоух, Н. Шатілова та ін.); 4) у синтаксичному плані (І. Кучеренко, Н. Гуйванюк та ін.). Мета нашої розвідки – з’ясувати прагматичний вимір порівняльних конструкцій.

З-поміж мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію, порівняння посідають важливе місце. А. Сен-Сімон небезпідставно вважав, що “вся робота людського розуму на завершальному етапі передбачає порівняння: сказати, наприклад, що якийсь предмет добрий або поганий, означає, що він кращий або гірший за інший порівнюваний предмет” [7, 132].

Прийоми метафоризації та порівняння “ґрунтуються на здатності вирізьблювати семантичні нюанси в разі зіставлення близьких за значенням слів, породжувати нові, найтонші відтінки на перетині номінацій” [8, 336]. Попри те, ці виражальні засоби увиразнюють протилежні мовні тенденції: метафора скорочує мовлення, а порівняння розширює його, оскільки наочно репрезентує характеристики того чи того об’єкта, зіставляючи його з іншим об’єктом – типовим або індивідуальним виразником конкретної ознаки, незважаючи на те, чи вона є постійною або тимчасовою, справжньою або уявною, глобальною або обмеженою одним аспектом. Порівн.: *Горбата сестра Анфіса сидить уже в крамниці поміж образами, лиха, надута, чимсь незадоволена, немов паук той, заснована павутинням злості* (М. Коцюбинський). Отже, до порівняння здатна кожна людина, а до метафори – лише майстер слова [1, 282].

До того ж один об’єкт може бути подібним кільком об’єктам, що дає підстави для висновку: порівняння не мають конкретного виміру, а їхні внутрішні межі зумовлені індивідуальним сприйняттям, яке не може не бути суб’єктивним і мінливим. Наприклад: *О ч і, як незабудки, відбивалися від сіро-зеленої сорочки; А тут сторожки, байдуже, що каламутні вже і в окулярах, о ч і бабусі, як вірний пес, ходять слідом за нею* [Даркою] (Із тв. Ірина Вільде). У художньому тексті порівняння не нейтральне, воно поглиблює нюансування слова, виражає аксіологічну модальність, різні авторизовані площини оповіді й об’єктивного зображення, спричинюючи позитивні або негативні емоції співрозмовника. Наприклад, І. Франко свою любов до пісні передає через порівняння її з матір’ю: *Ох, і не раз тая пісня сумненька... Тихий привіт мені слала, як ненька*, а пана порівнює зі звіром: *А пан понурий і похмурий приїхав якомсь, наче вовк, глядів... .*

Якщо відношення подібності встановлюються між об’єктами різних класів, ведуть мову про о б р а з н е, або метафоризоване, п о р і в н я н я, на противагу нейтральному (логічному, міжстильовому) [4, 277], порівн.: *Мов звір, ховається людина* (П. Тичина); *Стара вже не була веселою, як колись* (М. Матіос). Проте в мові порівняльні конструкції можуть набувати інших значень, які, по суті, стають фразеологізованими, як-от: *Мов скажені, летять до дуба* (Т. Шевченко); *Тут знову, як шпилька в саме серце, дивний лист від мами* (Ірина Вільде).

У стилістичному розумінні, порівняння народжується паралельно зі створенням образу. Так, для характеристики зовнішнього вигляду, внутрішнього стану, вдачі героїв письменники використовують як народні порівняння, так і оригінальні: *Чоловік, наче хміль, до всякої тички привикне* (І. Франко); *Чого серце, як голубка, день і ніч воркує* (Т. Шевченко); *...вийшов нарешті і пан живий і веселий, і хоч тяжкий, а вертлявий, як фургалю. Очі геть залило капшучками, і він ними либає, як жаба* (У. Самчук); *В сінях дід старий при жорнах меле гречку на крупи. Сива борода по пояс, похилилась голова, але плечі, наче двері, руки кріпкі, мов ужва... (І. Франко); А день ясний, як око* (У. Самчук).

Деякі художньо-авторські порівняння з адвербіальним значенням також з’являються на ґрунті предметно-побутової сфери життя, надаючи тексту глибинної народності: *Сталевою масою застигли ліси* (У. Самчук); *Густий сумерек смолою вдарив його в очі* (І. Франко). Порівняння часто синонімізуються з генітивними метафорами, що унаочнює взаємозамінність різних типів тропів – метафор, метонімії, синекдох, епітетів, порівнянь. Наприклад: *На біле поле гайвороння літер впаде як хмари, цілі хмари строф* (Л. Костенко). Органічність порівняння як хмари, метафор гайвороння літер та хмари строф зумовлена простотою, стриманістю, невибагливістю всього лексичного контекстного оточення.

Саме завдяки використанню відповідних лексичних засобів порівняння вражають оригінальністю, свіжістю, експресивністю. Емоційний вплив на читача спричиняє не окремішнє значення предмета й образу порівняння, а їх взаємодія. Насамперед уміння віднайти потрібне слово, зацентувати деталь, яка мусить бути чимось відзначена, що й зверне нашу увагу, є дуже важливим у створенні словесного образу. “Порівняння – це сильний засіб, що зближує предмети, явища, їхні властивості, дії. Багатство, різноманітність порівнянь залежить від того, наскільки письменник знає життя, які його погляди на життя, як він ставиться до об’єктивної дійсності” [6, 62].

Порівняння як зображальний засіб – це не лише форма, але й зміст: образи порівнянь не тільки слугують для уяскравлення, рельєфнішого відтінювання фактів і явищ описуваної реальності, а й самі по собі розкривають перед нами особливий закуток внутрішнього світу художника, певний аспект його світосприймання, оголюючи нашарування, відкладені в його свідомості з різних років. Наприклад: *Стоїш ти [село], як стояло, самотнє і дрібне, дитя мов, що сховало в зелені бур’яни головку кучеряву* (І. Франко); *Весь світ – величезний книш плесканий, зверху сонце – як цибуля, місяць – як чеснок лукавий, зірки – мак... (І. Франко).*

Ситуативна зумовленість компаративних структур виявляє багатство асоціацій, які письменник прагне передати читачеві. Отже, порівняння – та ланка, що об'єднує образи автора і героїв, з одного боку, автора та читача – з іншого.

У фокусі порівняння – авторизована оцінка [3, 47–48], тобто ставлення мовця до зображуваного, суб'єктивна оцінка душевним переживанням героїв, їхня етична (ширше, психологічна) характеристика. Наприклад: *Фальшива посмішка* [Мігалаке], що показувала нічого більше, тільки кінчик зубів, наче в мерця, була страшна при цих очах, що не ховали зовсім свого глуму і бажання помсти (Ірина Вільде); *Чула немов павутиння по всьому тілі од погляду чорних очей* (М. Коцюбинський). До того ж, розкриваючи значення зображуваного в житті людини через порівняння, мовець відроджує в слухачеві різноманітні моральні, естетичні та ін. почуття.

Особливе емоційне навантаження мають багаточленні (ланцюгові) порівняння, сконцентровані в одному висловленні, як-от: *І тоді невиразним болем, як нудота, як страшний сон, як непомітний рубець, який тільки іноді кров'ю сочив, зринув спогад, що він так шалено гнобив його, стирав, витравлював його сліди в свідомості, – спогад про Надійку* (В. Підмогильний). Нерідко в порівняльному звороті є елемент гіперболізації, що, без сумніву, поглиблює їхню виразність: *Над громадським пустарем веселка висіла, як велетенський світляний міст* (Б. Лепкий); *А вузли, мов п'явки, повпивалися в м'ясо* (І. Франко).

У процесі комунікації порівняння демонструють соціальний або родинний статус, інтелектуальні здібності мовця. Наприклад: [Мама до Дарки:] *Тс!.. Ані слуху, ані голосу, немусикальна, як пень, а забагалосся їй якогось фортепіяну...* (Ірина Вільде); *І ті, немов лапати, “нажалуйста”, клесувати “взаїмаатнашенія”, повзаючи “палезнасті” й мов позакручувані та мов у вузли пов'язані “удавлетваренія” та “законасаабразнасті”, творили в її* [Ноель] *розвиненій фантазії химерні зоологічні чи біологічні зображення* (Наталена Королева); *Шагай пішов, каючись своєї критики і порівняння вікон церкви з зубами* (Б. Лепкий). Розмиваючи межу між авторським мовленням і мовленням персонажів, таке слововживання або виражає спорідненість їхніх світоглядних і естетичних позицій через форми суб'єктивного співпереживання, внутрішнього ототожнення автора з героєм, або завдяки зовнішньому його відстороненню від героя, тобто погляд “іззовні”. Зазвичай художнє мислення реалізується в категоріях, властивих народній філософії життя.

Зауважимо, що останнім часом дослідники все частіше ведуть мову про наявність різних видів розуміння повідомлення, констатують потребу типологічного опису розуміння. На думку Б. Городецького, людина в процесі мовленнєвої діяльності використовує два основних класи когнітивних засобів: власне мовні та прагматичні [2, 5–12]. “Перший клас – це знання, закріплені в семантиці мови, а другий – цілі, що спрямовують використання позамовних знань у поєднанні з мовними” [там само, 13]. Прагматичні чинники охоплюють місце й роль тексту у складі інтелектуальної та практичної діяльності комунікантів з огляду на мовленнєву ситуацію. Те чи те екстралінгвістичне завдання змушує адресата брати до уваги основні види ціленастанов для адекватного розуміння інформації: визначити тему тексту, ознайомитися з новими фактами, встановити зв'язок між ними, зрозуміти думку автора про повідомлюване, випрацювати рішення про практичні дії, отримати естетичне задоволення, з'ясувати змістові перетини конкретного висловлення з ширшими знаннями, згорнути або перефразувати повідомлення, врахувати імпліцитні смисли.

“Картинне” мислення не має меж і не завжди підпорядковується законам логіки. Тому сприйняття та декодування одиниць тексту на основі порівняльного образу, лексико-семантичних компонентів порівняльної структури передбачає динамічне освоєння реципієнтом певної тематико-композиційної лінії, певної образної ідеї; “відбувається своєрідна ідентифікація частина “розщепленого” порівняння, у зв'язку з чим ця ідея (разом із первообразом порівняння) отримує глибше усвідомлення (чи переосмислення). [5, 114]. Наприклад: *Сонця віз огнистий хилився вже додола. Без хмаринки все небо жевріло, немов казан, в котрий води забув налить хазяїн* (І. Франко).

Одним із важливих чинників розгортання об'єктного компонента порівняння є епітезація. Художнє означення до домінанта, з яким порівнюється суб'єктне слово, не лише виконує певну емоційну, конотативну функцію: *Голос Дарки, як цей сніжок, безшелесний і пестливий* (Ірина Вільде), а й нерідко уможливує вибір того чи того об'єкта порівняння як, наприклад, у “Сні” М. Коцюбинського читаємо: *Іксія [...] чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринок під жовтим вуалем*; порівн., у “Капрі”: *Іксія зчорніла в золотому тумані, наче обличчя муринок під жовтим серпанком* (М. Коцюбинський). Звичайно, в кожному окремому випадку варто відзначати пріоритетність тієї чи тієї ознаки, що визначає характер взаємозв'язку об'єктно-суб'єктних компонентів порівняння [там само, 108].

За спостереженнями А. Мойсієнка, порівняння, незалежно від тематичної віднесеності об'єктного слова, здатне транспонувати суб'єктові-особі: а) внутрішньооцінну ознаку,

б) зовнішньооцінну ознаку, в) мотиваційно-оцінну ознаку [там само, 109]. Так, порівняння з корелятом “особа-особа” переважно ґрунтуються на внутрішньохарактеристичній транспозиції якості: *Перед Новим роком і воли розмовляють по-людськи* (М. Стельмах).

Предметним суб’єктам здебільшого передають зовнішньохарактеристичну ознаку об’єкта-особи: *Як військо, чорнобиль стояв на сторожі* (С. Руданський); *На столі лежав роздутий свинячий пухир з грішми, дивовижно схожий зараз на жабу* (М. Стельмах). Поширення називного відмінка суб’єкта дії, процесу на назви конкретних неживих предметів спричиняє передовсім персоніфікація, тобто надання предметам, явищам природних властивостей людей. Отже, вихідною базою для персоніфікації слугують назви осіб.

У тому разі, коли співвідносно з відповідним корелятом суб’єктне слово функціонує в абстрактно-метафорично-символічному виразі, воно зазнає внутрішньооцінної транспозиції [5, 110–111]. Наприклад: *О, ця побожність, схожа на любов, очей повільних ласка мигдалева* (Л. Костенко); *Дошкульні слова молотами відлунюють у голові Терентія* (М. Стельмах).

Загострює сприйняття образу препозитивне (ремагичне) порівняння – експліцитне або приховане, наприклад, із міфологічними героями: *Бо люди що? Каміння те, котре розбурхана весною, валами котить і несе ріка розлитая з собою... Мов Лаокоон серед змій, так люд увесь в тих путах в’ється...* (І. Франко).

Отже, порівняльним конструкціям притаманні: 1) семантична гнучкість, здатність виражати зіставлення об’єктів за різноманітними ознаками; 2) мовна конденсація значеннєвих та емоційних відтінків; 3) варіативність форм вираження; 4) здатність до трансформацій. Попри те, якщо кількість структурних типів порівнянь може бути уточнена, то навряд чи можна вичерпати їхній стилістичний потенціал. Це пояснюємо тим, що кожна граматична структура локалізує та матеріалізує своє емоційно-змістове навантаження в колі інших виражальних засобів. Те саме порівняння інакше сприймаємо в різному контекстному оточенні, оскільки воно зумовлює різноманітні асоціації, а отже – й емоції; і навпаки, неоднорічні за структурою порівняння можуть справляти однакове враження, мати подібне стилістичне спрямування, якщо їх вжито в приблизно рівнозначних контекстах.

Порівняння, у числі інших художніх засобів, – маркери ідіостилю будь-якого письменника. Вони поєднують контрастні семантичні, експресивно-стилістичні, емоційно-образні та структурні ознаки, охоплюють широкий простір – від розмовно-побутових, приземлених, часом іронічних оцінних елементів до піднесених, урочистих колоритів значень. У художньому творі відображено внутрішню індивідуальну модель світу автора, яка детермінує окреме висловлення крізь текст як ціле. Порівняння не лише фіксує елементи моделі мінливого світу, а й дає змогу простежити процес їхнього формування.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 895 с.; 1 ил. – (Язык. Семиотика. Культура).
2. Городецкий Б.Ю. Актуальные проблемы прикладной лингвистики / Б.Ю. Городецкий // Новое в прикладной лингвистике / отв. ред. В.П. Григорьев. – М. : Радуга, 1983. – Вып. XXII : Прикладная лингвистика. – С. 5–12.
3. Гуйванюк Н.В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : навч. посібник / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
4. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посібн. / П.С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с. – (Альма-матер).
5. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша : монографія / А.К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
6. Ощипко І.Й. Порівняння у поетичних творах Івана Франка (На основі поезій збірки “З вершин і низин”) / І.Й. Ощипко // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць / відп. ред. І.Є. Грицютенко. – Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видавничого об’єдн. “Вища школа”, 1983. – Вип. 13 : Іван Франко і питання мовознавства. – С. 62–68. – (Серія філологічна).
7. Сен-Симон А. Размышления литературные, философские и промышленные / Анри Сен-Симон. – М. : Смысл, 1925. – 184 с.
8. Языковая номинация (Виды наименований): / д. ф. н. Уфимцева А.А., Кубрякова Е.С. и др.; отв. ред. В. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – 357 с.

Summary. In the article the functions of comparative constructions in artistic text are found out. It is noticed, that comparisons logical operations of selection of the most substantial sign of object are the basis of through comparison with other, for that this sign is more expressive.

Keywords: artistic text, comparative construction, vividness, authorial intensions.